

СИСТЕМА ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС THE SYSTEM OF LAW: THEORETICAL AND LAW DISCOURSE

Добробог Л.М.,
кандидат історичних наук, доцент,
начальник докторантури та ад'юнктури
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті висвітлюються теоретико-правові аспекти системи права. Аналізується зміст поняття «система права». Акцентується увага на тому, що специфіка сучасного розвитку соціальних систем, у тому числі і правової системи, складовою якої є система права, показує, що еволюція соціуму перейшла на новий етап свого розвитку.

Ключові слова: право, праворозуміння, система права, системність права, структура права.

В статье рассматриваются теоретико-правовые аспекты системы права. Анализируется содержание понятия «система права». Акцентируется внимание на том, что специфика современного развития социальных систем, в том числе и правовой системы, составляющей которой является система права, показывает, что эволюция социума перешла на новый этап своего развития.

Ключевые слова: право, правопонимание, система права, системность права, структура права.

The system of law theoretical and law aspects are elucidated in the article. The essence of the notion of «system of law» is analyzed. Attention is paid to the fact that the specific features of contemporary social systems development in general and the law system, the constituent of which is the system of law in particular, shows that the society evolution has passed through on a new stage of its development.

Key words: law, consideration of law, system of law, systematization of law, structure of law.

Постановка проблеми. В сучасній теорії права цілком об'єктивно існує плюралізм підходів до розуміння права, однак фактично всі вони не заперечують таку ознаку права, як системність: чи розглядається право як норми, що походять від держави, нею охороняється і виступають регулятором найбільш важливих суспільних відносин, чи винятково як прояв правосвідомості, явища людської психіки, на які впливають різні фактори, у тому числі і законодавство, чи як порядок суспільних відносин, який знаходить свій вияв у правомірній поведінці людей, все одно це завжди не просто норми, явища психіки, акт комунікації та ін., а їх система. Тому одним з ключових питань сучасної теорії права є система права. Як вказує Є. Погорілов, при усіх показниках моделі права як цілісної системи його вольова сторона, детермінованість соціальними умовами, на які воно здійснює зворотний активний вплив, сприяючи прогресивному розвитку, формуванню нових взаємовідносин у суспільстві, є підставою для усіх інших характеристик права, в тому числі і дивовижно, що право адаптивно-адаптує соціально етична система, котра входить у суб'єктивний фактор суспільного розвитку [1, с. 53].

Сьогодні, в Україні у зв'язку з необхідністю гармонізації національного законодавства до нормативних приписів міжнародних та регіональних інституцій (що зумовлює рецепцію невідомих раніше вітчизняній юридичній науці окремих правових явищ чи їх інтерпретацій), зміною юридичної парадигми переосмислюються майже всі юридичні категорії та поняття. Не є винятком і категорія «система права».

Стан дослідження. Важливими в цьому аспекті є напрацювання таких українських науковців, як Л. Богачова, К. Горобець, Л. Заморська, В. Костицький, Ю. Оборотов, Н. Онищенко, С. Погребняк, Ю. М. Риженко та інші. Слід зауважити, що, розглядаючи окреслене питання, окремі правники досліджують співвідношення системи права і структури права.

Мета дослідження. Метою цієї роботи є з'ясування змісту категорії «система права» у сучасному його трактуванні.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна теорія держави і права розглядає систему права через її

структуру, тобто внутрішню будову, що характеризується взаємодією норм права відповідної держави та їх об'єднанням у правові інститути та галузі.

П. Рабінович під системою права розуміє систему всіх чинних юридичних норм певної держави [2, с. 105].

Н. Онищенко, присвятивши монографічне дослідження правовій системі, пропонує таку дефініцію поняття «система права» – це обумовлена економічним і соціальним устроєм структура права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичним норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути [3, с. 31].

Російський правник Л. Морозова систему права інтерпретує як об'єктивно існуючу внутрішню структуру права, що склалася історично і обумовлена характером суспільних відносин, які регулюються [4, с. 273].

В юридичній літературі наводяться й інші визначення поняття системи права, однак при цьому завжди підкреслюється, що це:

а) системне утворення, тобто не проста сукупність або сума елементів, а цілісне утворення, наділене конкретними властивостями, зв'язками, внутрішньою структурою;

б) об'єктивне явище, оскільки обумовлена суспільними відносинами, що склалися в суспільстві;

в) обумовлене національними, історичними, культурними або іншими соціальними факторами;

г) динамічне, здатне змінювати свою внутрішню організацію під впливом зовнішнього середовища [4, с. 273].

Загалом, слід вказати на багатозначність терміна «система». Тлумачний словник української мови наступним чином інтерпретує розглядуваний термін: «Порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ тощо); сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; Сукупність принципів, які є основою певного вчення; будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин» [5].

Філософська енциклопедія тлумачить систему як сукупність елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність. Перші уявлення про систему виникли в античній філософії, що висунула онтологічне тлумачення системи як впорядкованості і цілісності буття. У давньогрецькій філософії і науці (Платон, Аристотель, стоїки, Евклід) розроблялася ідея системності знання (цілісність знання, аксіоматична побудова логіки, геометрії).

Сприйняті від античності уявлення про системність буття розвивалися як в системно-онтологічних концепціях Спінози і Лейбніца, так і в побудовах наукової систематики 17-18 вв., що тяжіла до природної (а не телеологічної) інтерпретації системності світу (наприклад, класифікація К. Ліннея). У філософії і науці Нового часу поняття системи використовувалося при дослідженні наукового знання; при цьому спектр пропонуваніх рішень був дуже широкий – від заперечення системного характеру науково-теоретичного знання (Кондильяк) до перших спроб філософського обґрунтування логіко-дедуктивної природи систем знання (І. Ламберт та ін.) [6, с. 551-552]

Коли під системою права розуміють його структуру, його внутрішню будову, то мають на увазі певну форму організації правових норм, що діють в державі, такий порядок їх побудови, при якій норми позитивного (об'єктивного) права знаходяться в єдності, узгодженості і взаємозв'язку і диференціюються на інститути і галузі. Однак, як вказує Н. А. Пьянов, подібний підхід до розуміння системи права загалом дозволяє розкрити деякі її риси, але в цілому уявляється обмеженим. Річ у тому, що термін «система» має і інше значення, яке відповідає філософському розумінню системи, яке є для теорії держави і права засадничим. Система – це не структура, не внутрішня будова чогонебудь, а безліч пов'язаних між собою елементів, що становить певне цілісне утворення. Структура ж – це будова, внутрішня організація системи, що виражається в зв'язках і відношеннях, існуючих між елементами, що становлять систему. Тому поняття «система права» розкриває не стільки структуру позитивного права (хоча і її теж), скільки саме позитивне право як певну систему [7]. Хоча, зауважимо, таке розуміння викликає питання можливості існування структури права поза його системою і чи можуть функціонувати в праві явища (елементи), що виходять за межі його структурного і системного буття.

Системність права обумовлює наступні ознаки системи права:

1. Компонентність і багаторівневність. Будь-яка система складається із компонентів (елементів, частин тощо). Явище можна розглядати на макро- і макрорівнях, як елемент системи вищого чи відповідно нижчого порядків. Не є винятком і право, яке складається з відповідних компонентів, що залежать від превалюючої в суспільстві концепції праворозуміння. Наприклад, психологічна школа права виокремлює інтуїтивне право як систему імперативно-атрибутивних переживань і позитивне право як результат переживання, проєкції переживань тих чи інших осіб влади. Соціологи (соціологічна школа права) розглядають право не як самодостатню систему формалізованих приписів, абстрактних норм, а як «живий порядок», як систему конкретних правовідносин, як систему чинних норм. «Живе право є внутрішнім порядком об'єднань людей – держави, сім'ї, торговельних товариств тощо». Мусульманське

право не поділяється на публічне і приватне як в державах романо-германської правової сім'ї чи на загальне право і право справедливості як в державах англосаксонської правової сім'ї. Система мусульманського права формувалась через правові комплекси за тематиками релігії, сім'ї, общини тощо.

2. Будь-якій системі, у тому числі і системі права, властиві інтегративність та організованість. Елементи, що складають систему, так чи інакше пов'язані між собою, створюють єдине ціле.

У філософії прийнято розрізняти сумативні і органічні (організовані) системи. У сумативних системах елементи, що становлять систему, знаходяться в механічному, випадковому зв'язку. У органічних системах зв'язок між елементами носить глибший характер. Елементи в такій системі структуровані і знаходяться один з одним в строго певних зв'язках і залежностях.

Організованість системи права саме і виражається в тому, що норми права й інші елементи системи права сполучені в одне ціле не механічно, не випадково, а органічно, на основі строго певних зв'язків. Тому система права – це не просто єдність правових норм, а організована, впорядкована єдність, що характеризується їх узгодженістю.

3. Об'єктивність. Об'єктивність системи права полягає у тому, що вона утворюється відповідно до об'єктивно існуючих суспільних відносин. Система права відбиває структуру (систему) реально існуючих суспільних відносин, які і зумовлюють систему права. Л. І. Заморська вказує, що система права виступає як модель правового регулювання, яка має науковий характер побудови, практичний напрям і мету. Науковість полягає в тому, що система повинна будуватися на основі результатів наукового дослідження закономірностей правового регулювання суспільних відносин, тобто аналізу об'єктивних факторів детермінації суспільних відносин і можливостей їх суб'єктивної модифікації. Практичний напрям і мета виражаються в тому, що її функціонування має за мету підтримання внутрішніх несуперечностей і оптимально регулюючої суспільні відносини системи законодавства [8, с. 48].

4. Цілісність. Система права характеризується цілісністю. Це цілісне утворення в межах усієї держави, якщо мова йде про національне право, або межах відповідних утворень, наприклад, система права Європейського Союзу. Попри те, що позитивне право складається з окремих норм, вони, будучи пов'язаними одна з одною, утворюють єдину систему норм, що виступає як цілісне утворення, що складає позитивне право.

5. Динамізм і саморегуляція. Як зазначено вище, система права об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин. Для сучасного соціуму характерним є значний темп змін, що відбуваються в ньому. Сучасна специфіка розвитку соціальних систем, в тому числі і правова система, складовою якої є система права, показує, що еволюція соціуму перейшла на новий етап свого розвитку – етап пошуку оптимальних рішень глобальних катаклізмів, етап пошуку «золотої середини» між крайностями з метою подальшого просування людства шляхом коеволюційної єдності суспільства і природи, суспільства й особистості. Одним з основних завдань соціології є у ретроспективному і перспективному аналізі досліджувати феномен соціальної самоорганізації шляхом використання ідей та методів синергетики у процесі дослідження особливостей соціокультурного розвитку. Усе це стало передумовою для появи якісно нових теорій, що розкривають механізми реалізації со-

ціальних законів. Синергетика – це новий, конструктивний діалог людини з природою, синтез людського знання і мудрості, неупереджений підхід до пізнання криз, нестабільності і хаосу, до створення засобів управління ними. Вона не просто змінює понятійний характер мислення, але почасти перебудовує наше світовідчуття, розуміння ходу еволюційних процесів, на рещті, нашу життєву позицію.

Усі суспільні відносини органічно пов'язані між собою і проникають одне в одне. Більш-менш однозначно визначення їх можливе лише в абстракції, на рівні теоретичного аналізу. Реальне життя суспільства характеризується значним синтезом суспільних взаємозв'язків і стосунків. Суспільство як відкрита система, власне, і може існувати лише в такому нерівноважному стані. Нерівноважність робить її надто чутливою до флуктуацій, що створюють варіації для вибору майбутнього напрямку розвитку. Такий вибір відбувається при створенні нової структури, що, у свою чергу, не може залишатися незмінною знову ж таки через свою відкритість і здатність породжувати зміни. Причому тут важливий еволюційний синтез поступовості і чергування, прогресу і регресу. Чергування етапів самоорганізації системи не може перетворитися в природний маятник, тобто не може стати подібним закритій, рівноважній системі з постійним поверненням у висхідне положення. Розімкнення циклу забезпечується біфуркацією – непередбачуваністю чергового повороту, хоча цей поворот здійснюється в межах чергового етапу, тому що вибір обмежений набором накопичених можливостей.

Відкрите суспільство інтерпретується саме як суспільство творче і динамічне, засноване на ідеях ліберального плюралізму, гнучке до різноманітних впливів і змін, для якого іманентним є ініціатива, саморегуляція. Слід зауважити, що таке суспільство протиставляється філософами суспільству закритому, для якого властивими є стагнація, авторитаризм, догматизм, превалювання соціально-масового начала над індивідуальним (інтерпретуючи це в аспекті державно-правовому,

отримаємо принцип: Людина для держави, а не держава – для людини). Нагадаємо, що саме цей контрапункт є лейтмотивом філософської концепції відомого британського мислителя Карла Поппера, за якою розвиток сучасної цивілізації, що започаткована «грецькою революцією» V-IV ст.ст. до н. е., вказує на переваги і перспективність відкритих суспільств на зразок давніх Афін чи сучасних західних демократій над закритими, такими як Спарта, Німеччина напередодні і під час другої світової війни, Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Система права як абстрактно-юридична конструкція в звичайних умовах еволюційного розвитку суспільства відрізняється великою структурною стабільністю і концептуальною консервативністю. Проте істотні зміни в суспільних відносинах, в цілях і завданнях правового регулювання супроводжуються відповідними коректуваннями концепції і перетвореннями структури системи права, що склалася (поява нових правових галузей і інститутів, зникнення або перетворення колишніх і так далі). Так, як вказує В. С. Нерсисянц, в сучасній російській системі права немає вже такої галузі, як колгоспне право, і разом з тим з'явилися деякі нові правові галузі (наприклад підприємницьке право) і підгалузі (наприклад банківське право, конституційно-процесуальне право і так далі). Значні зміни спостерігаються в інституційній структурі багатьох традиційних галузей права (поява багатьох нових правових інститутів, істотно оновлення колишніх і так далі) [9, с. 445].

Висновки. Таким чином, здатність системи права до саморегулювання сприяє її стійкості і стабільності, в той же час право – це функціонуюча і така, що постійно оновлюється і розвивається система. Система права – це об'єктивно обумовлене суспільними відносинами, національними, історичними, культурними або іншими соціальними факторами об'єднання правових елементів, у якому всі елементи настільки тісно пов'язані один з одним, що виступають по відношенню до оточуючих умов та інших систем як єдине ціле, якому властиві саморегуляція і динамізм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Погорелов Є. В. Право як система (загально-теоретичний аспект) / Є. В. Погорелов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2008. – № 1. – С. 50–60.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 6-е. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.
3. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії / Н. М. Оніщенко – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352с.
4. Морозова Л. А. Теория государства и права / Л. А. Морозова. – 4-е изд., перераб.и доп. – М. : Эксмо, 2011. – 512 с.
5. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eslovník.com/Система>.
6. Новая философская энциклопедия / Науч.-редак. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов. – М. : «Мысль», 2000. – Т. 3. – С. 551–552.
7. Пьянов Н. А. Консультации по теории государства и права: Тема «Система права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.law.edu.ru/script/matredirect.asp?matID=1138728.
8. Заморська Л. І. Загальнонаукова концепція категорії «система права» / Л. І. Заморська // Держава і право. – Вип. 47. – С. 46–50.
9. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства. – М. : ИНФРА-М, 1999.